

Tural Türksoy,
ilahiyyatçı

Muxtar Əfəndizadənin “ŞƏRAYİÜL-İSLAM” əsəri (transliterasiya)

Azərbaycan maarifçilik tari-xinin parlaq si-malarından olan ağıdaşlı müəllim Muxtar əfəndi Əfəndizadənin (1880–1975)

“Şərayiül-İslam” (ərəbcə izafət olub, “İslam şərieti” deməkdir) adlı elmihalı 1911-ci ildə Bakıda “Məktəb” jurnalının “Elektrik” mətbəəsində çap olunub. İbtidai məktəb dərsliyi səciyyəsi daşıyan, 24 səhifədən ibarət bu müxtəsər risalə hənəfi məzhəbinin görüşləri əsasında Ana dilimizdə, əski əlifbada sual-cavab şəklində tərtib edilib. Risaləyə bəsmələ (Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim) ilə başlayan müəllif 68 sual-cavabın 22-ni iman əsaslarını, 10-nu namazın şərtlərini, 13-nü təyəmmümün fərzlərini, 8-ni namazın vaxtlarını, 1-ni namazın rüknərini və nəhayət, 14-nü İslamin şərtlərini icmal şəklində açıqlamağa ayırib, elmihalı “Salavati-şərifə” və “Qunut” duası ilə bitirib.

Risaləni əski əlifbadan latinqrafikalı hazırkı əlifbamıza transliterasiya edərkən mətnin quruluşunu saxlamaqla yanaşı, arxaizmlərin mənalarını mötəri-zədə qeyd edib, terminlərin izahını və ərəbcə duaların tərcüməsini istinadlı altqeyd şəklində verib, sözləri müasir dilimizin orfoqrafiyasına uyğunlaşdırıb, texniki xətaları təshih edib, silinmiş sözlərin yerinə üç nöqtə qoymuşdur.

Qeyd edim ki, keçən əsrin əvvəllərində əski əlifbada yazılmış dini dərsliklərimizin transliterasiyası olduqca mühümdür. Arxivlərin daha geniş müstəvidə araşdırıldığı bu dövrdə milli irsimizin tədqiq edilməsi lazım olan bir sıra əsərlər mövcuddur. Onları tarixin tozlu rəflərindən endirərək, indiki nəslin idrakına təqdim etmək vaxtı gəlib çatmışdır. O cümlədən, Muxtar Əfəndizadənin ibtidai dini dərslik möhtəvasında hazırladığı bu əsərin transliterasiyası həm də elmi dövriyyə üçün yeni töhfə olacaq.

ŞƏRAYİÜL-İSLAM
Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Sual: Bu aləm yox idi, onu kim yaratdı?

Cavab: Bu aləm yox idi, onu Allah-Taala yaratdı.

S: Aləm nədir?

C: Aləm yer, göy və bunların içində olan şeylərdir.

S: Müsəlman olan əvvəlcə neçə şeyə inanmalıdır?

C: Müsəlman olan əvvəlcə altı şeyə inanmalıdır ki, bunlar aşağıdakılardır: Allaha, peyğəmbərlərə, mələklərə, kitablara, qiyamət gününə və bir də dünyada törəyən bütün işlərin Allah-Taalanın yaratması ilə olduğunu.

S: Allah-Taalanı nə cür bilirsən?

C: Allah-Taala vardır, birdir, şəriki yoxdur, heç şeyə bənzəməz, istədiyini öldürər, hər şeyə gücü çatar, zamana möhtac deyildir.

S: Mələk nədir?

C: Mələklər Allah-Taalanın nurdan yaranmış məxluqlarıdır; yeməzlər, içməzlər, daim Allah-Taalaya ibadət edərlər, erkək və dişiləri yoxdur, Allah-Taalanın əmrindən əsla çıxmazlar.

S: Kitablar nədir?

C: Kitablar Allah-Taala tərəfindən peyğəmbərlərə göndərilmişdir ki, peyğəmbərlər dünya və axırə işlərini biliq, hər biri öz ümmətlərinə öyrətsinlər.

S: O kitablar peyğəmbərlərdən sonra necə olur?

C: Kitablar peyğəmbərlərdən sonra hər peyğəmbərin öz ümmətinin əlində qalır ki, o ümmət peyğəmbərindən öyrəndiklərini unutsa, öyrənsin.

S: Bizim də kitabımız varmı?

C: Bizim də kitabımız vardır, həm də ən böyük kitabımız vardır ki, onun adı Qurani-Əzimüşşəndir, özünü də peyğəmbərimiz Məhəmməd (ə.s.) bizə yadigar qoymuşdur.

S: Allah-Taala tərəfindən peyğəmbərlərə neçə kitab göndərilmişdir?

C: Allah-Təala tərəfindən dörd böyük peyğəmbərlərə dörd kitab göndərilmişdir.

S: Peyğəmbərlər kimlərdir?

C: Peyğəmbər Allah-Taala tərəfindən təyin olunmuş bir zatdır ki, doğru, zirək, cəsur və mübəlliğdir.

S: Dünyaya nə qədər peyğəmbər gəlib keçmişdir?

C: Dünyaya çox peyğəmbər gəlib keçmişdir, onların sayı bəlli deyildir; yalnız 25-nin ismini Allah-Taala Qurani-Kərimdə bizi bildirmişdir.

S: Qurani-Kərimdə adları bildirilən peyğəmbərlər kimlərdir?

C: Qurani-Kərimdə adları bildirilən peyğəmbərlər bunlardır: Adəm, İdris, Nuh, Hud, Saleh, İbrahim, İsmayıł, İshaq, Lut, Yaqub, Yusif, Şüeyb, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Əlyəsə, Zülkifl, Zəkəriyya, Yəhya, Yunis, İsa və bizim peyğəmbərimiz Hz.Məhəmməddir (ə.s.).

S: Qiyamət günü nədir?

C: Bütün insanlar öldükdən sonra Allahın əmri ilə təzədən dirilib, bir yerə yiğilacaqlar, cümləsinin əməl dəftərləri əllərinə veriləcək, günah və savabları tərəzi ilə çəkiləcək və sonra Sirat körpüsündən keçəcək; layiq olanlar cənnətə, layiq olanlar cəhənəmə gedəcəklər. Bugünün adı qiyamət gündür.

S: Ölənlər çürüyür; çürümüş insan da dirilərmi?

C: İnsanları yoxdan yarada bilən Allah çürük insani diriltməyi daha asan bacarar.

S: “Dünyada törəyən bütün işlər Allah-Taala tərəfindəndir” nə deməkdir?

C: Dünyada nə qədər xeyir iş və nə qədər şər iş vücuda gəlirsə, həmisi yaradan Allah-Taaladır.

S: Bir kimsə bu altı şeydən birinə inanmazsa, nə olur?

C: Bir kimsə bu altı şeydən birinə inanmazsa, nəuzübəllah, kafir olur.

Namazın fərzləri

S: Namazın fərzləri neçədir?

C: Namazın fərzləri on ikitidir; yeddisi namazdan əvvəl və beşi namazın içində.

S: Namazdan əvvəl olan fərzlərə nə deyirlər?

C: Namazdan əvvəl olan fərzlərə şərt deyirlər.

S: Namazın içində olan fərzlərə nə deyirlər?

C: Namazın içində olan fərzlərə rükn deyirlər.

S: Namazın şərtləri hansılardır?

C: Namazın şərtləri bunlardır:

- 1) Hədəsdən təharət;
- 2) Nəcasətdən təharət;
- 3) Sətri-övrət;
- 4) İstiqbali-qiblə;
- 5) Vaxt;
- 6) Niyyət;
- 7) İftitah təkbiri.

S: Hədəsdən təharət nə deməkdir?

C: Hədəsdən təharət abdəsti olmayanlar abdəst almaq, olanlar qüsü etmək, su tapmayanlar təyəmmüm etmək deməkdir.

S: Abdəstin fərzləri neçədir?

C: Abdəstin fərzləri dörddür:

- 1) Üzünü yumaq;
- 2) Əllərini dirsəkləri ilə belə yumaq;
- 3) Başın dörddəbirinə məsh etmək;
- 4) Ayaqlarını topuqları ilə bərabər yumaq.

S: Abdəstin sünətləri hansılardır?

C: Abdəstin sünətləri:

- 1) Əllərini biləklərinə qədər yumaq;
- 2) Ağzına üç kərə su almaq;
- 3) Burnuna üç kərə su almaq;
- 4) “Niyyət etdim dəstəməz almağa” demək;
- 5) Üzünü, qollarını və ayaqlarını üç kərə yumaq;
- 6) Hər yerini yuduqda bir dua oxumaq.

S: Abdəstin duaları necədir?

C: Əllərini yuduqda:

¹ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى دِينِ إِسْلَامٍ

¹ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Bismillahil-əzim vəl-həmdü lillahi əla dinil-islam!”, “Böyük Allahın adıyla. İslam dininə görə Allaha həmd olsun!”.

Ağzını yuduqda:

اللَّهُمَّ أَعْنِي عَلَى تَلَوَّهِ ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ²

Burnuna su verdikdə:

اللَّهُمَّ أَرْخِنِي مِنْ رَأْخَةِ الْجَنَّةِ³

Abdəst...:

نَبِيْثُ أَنْ أَتَوْصَأُ لِرَفْعِ الْحَدَثِ وَاسْتِبَاحَةِ الصَّلَاةِ⁴

Üzünü yuduqda:

اللَّهُمَّ بَيْضُ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبَيَّضُ وَجْهُهُ⁵

أَوْلَيَّاًكَ وَلَا سُوَادُ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَسُودُ⁵

Sağ qolunu yuduqda:

اللَّهُمَّ أَعْطِنِي كَتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبِنِي⁶

جَسَابًا يَسِيرًا⁶

Sol qolunu yuduqda:

اللَّهُمَّ لَا تُغْنِنِي كَتَابِي بِشَمَائِلِي وَلَا مِنْ وَزَاءِ⁷

Özəriyi və la təxəbbüni حسَابًا شَدِيدًا⁷

Başına məsh etdiqdə:

اللَّهُمَّ حَرْمٌ رَأْسِي وَشَعْرِي وَلَحْمِي وَعَظِيمٌ⁸

عَلَى النَّارِ⁸

Ayaqlarını yuduqda:

اللَّهُمَّ تَبَثْ قَمَمِي عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَرْزُلُ فِيهِ⁹

الْأَقْدَامُ⁹

S: Qüslün fərzləri neçədir?

C: Qüslün fərzləri üçdür:

1) ağızını tamamilə yumaq;

2) burnunu tamamilə yumaq;

3) cəmiyi-bədənini yumaq.

S: Qüslün sünnetləri hansılar-

C: Qüslün sünnetləri:

1) abdəst almaq;

2) “Niyyət etdim təmiz olmaq üçün çimməyə” demək;

3) üç dəfə başına su tökmək;

4) üç dəfə sağ çiyindən su tökmək;

5) üç dəfə sol çiyindən su tökmək;

6) qurtardıqdan sonra ayaqlarını yumaq.

Təyəmmümün fərzləri

S: Təyəmmümün fərzləri neçədir?

C: Təyəmmümün fərzləri üçdür.

1) “Niyyət etdim təyəmmüm etməyə” demək;

2) əlini təmiz torpağa və yaxud torpaq cinsindən olan şeyə vurub üzünə sürtmək;

3) əllərini yenə təmiz torpağa vurub sol əlilə sağ qolunu və sağ əlilə sol qolunu dirsəklərilə bərabər məsh etmək.

S: Təyəmmüm nə vaxt caiz olur?

C: Təyəmmüm su bulunmadığı, yaxud su olub da istemalı (istifadəsi) mümkün olmadığı vaxtda caiz olur.

S: Abdəst alınmaqla cənazə və bayram namazları fövt olacağı (qaçırlıcağı) vaxt təyəmmümlə qılmaq caizmidir?

C: Abdəst alınmaqla cənazə və bayram namazları fövt olacaq olarsa, təyəmmümlə qılmaq caizdir.

S: Nəcasətdən təharət nə deməkdir?

C: Nəcasətdən təharət bədənini, libasını və namaz qıldıqı yeri nəcisdən təmizləmək deməkdir.

S: Sətri-övrət nə deməkdir?

C: Sətri-övrət övrət yerini örtmək deməkdir.

S: Kişilərin övrət yeri harasıdır?

C: Kişilərin övrət yeri göbəyindən dizinə qədərdir.

S: Qadınların övrət yeri harasıdır?

C: Qadınların biləklərinə qədər əlindən və üzündən başqa hər yeri övrət yeridir; örtmək lazımdır.

S: Bir insan örtünmək üçün bir şey tapmazsa, nə etməlidir?

C: Bir insan örtünəcək şey tapmazsa, oturub namazını qılarsa.

S: İstiqbali-qiblə nə deməkdir?

C: İstiqbali-qiblə qibləyə yönəlmək deməkdir.

S: Qiblə hardadır?

C: Qiblə Məkkeyi-Mükərrəmə şəhərindəki Kəbeyi-Müəzzəmədir.

C: Bir adam qiblə nə tərəfdə olduğunu bilməzsə və öyrənməyə də adam tapmazsa, təhərrri ilə namazını qılarsa.¹⁰

² Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə əinni əla tilavəti zikrikə və şükrlik!” , “Allahım, Zikrini (Quranını) oxumaqda və Sənə şükür etməkdə mənə yardım elə!”.

³ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə ərihni min rayihətıl-cənnət!”, “Allahım, mənə cənnəti qoxulat!”.

⁴ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Nəveytü ən ətəvəzzə lirəfil-hədəsi və istibahətis-səlat”, “Hədəsi aradan qaldırmaq və namaz qılmağın caizliyini təmin etmək üçün dəstəməz almağa niyyət edirəm”.

⁵ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə beyyiz vəchi binurikə yövmə təbəyəzzü vücuhü övliyaikə və la tüsəvvid vəchi bizünubi yövmə təsvəddü vücuhü ədaik!”, “Allahım, dostlarının üzləri ağaracağı, düşmənlərininsə üzləri qaralacağı gün üzümüz nurunla ağart, günahlarımla qaraltma!”.

⁶ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə ətini kitabı biyəmini və hasibni hisabən yəsirən!”, “Allahım, (əməl) kitabımı sağımdan ver və məni asan şəkildə hesaba çək!”.

⁷ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə la tutini kitabı bişimali və la min vərai-zəhri və la tühəsibni hisabən şədidən!”, “Allahım, (əməl) kitabımı solumdan və ya arxamdan vermə və məni sərt şəkildə hesaba çəkmə!”.

⁸ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə hərrim rəsi və şəəri və ləhmi və əzmi ələn-nar!”, “Allahım, başıma, saçımı, ətimə və sümüklərimə cəhənnəm odunu haram qıl!”.

⁹ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə səbbit qədəməyyə ələs-sirat yövmə təzillü fihil-əqdam!”, “Allahım, ayaqlar sıratda büdrəyəcəyi gün məni orda sabitqədəm elə!”.

¹⁰ Görünür, müəllif bu cavabın sualını qeyd etməyi unudub.

S: Təhərri nə deməkdir?

C: Təhərri çox araşdırıldıqdan sonra zənlə bir tərəfi qiblə hesab eləmək deməkdir.¹¹

S: Bir insanın namaz qıldığı vaxt qabağından adam keçməsi ehtimalı olsa, nə etməlidir?

C: Bir insanın namaz qıldığı vaxt qabağından adam keçmək ehtimalı olsa, qabağına bir barmaq qalınlığında və bir arşın¹² uzunluğunda bir şey qoymaq lazımdır.

Vaxt

S: Vaxt nədir?

C: Vaxt hər namaz üçün təyin olunan zamandır.

S: Sabah namazının vaxtı nə zamandır?

C: Sabah namazının vaxtı dan yeri ağardıqdan gün doğana qədərdir.

S: Günorta namazının vaxtı nə zamandır?

C: Günorta namazının vaxtı zəval kölgəsindən¹³ başqa hər şeyin kölgəsi iki özü miqdarda oluncaya qədərdir.

S: İkindi namazının vaxtı nə zamandır?

C: İkindi namazının vaxtı günortanın axırından gün batıncaya qədərdir.

S: Axşam namazının vaxtı nə zamandır?

C: Axşam namazının vaxtı gün batandan qərb tərəfdəki qırmızılıq gedincəyə qədərdir.

S: Yatsı namazının vaxtı nə zamandır?

C: Yatsı namazının vaxtı qərb tərəfdəki qızartı və saraltı getdikdən sonra dan yeri ağarıncaya qədərdir.

S: Namaz qılmaq caiz olmayan vaxtlar hansılardır?

C: Namaz caiz olmayan vaxtlar: gün doğarkən, zəvalda ikən və bətarkən. Bu üç vaxtda namaz caiz olmaz.

S: Niyyət nə deməkdir?

C: Niyyət namaz qılarkən hansı namazı qıldığını ürəyində qəsd etməkdir.

Namazın rüknələri

S: Namazın rüknələri neçədir?

C: Namazın rüknələri beşdir:

1) Qiyam: ayaqzırə durmaq;

2) Qiraət: Qurani-Kərimdən üç gödək, yaxud bir uzun ayə oxumaq;

3) Rüku: belini əymək;

4) Súcud: başını iki əllərinin arasında yerə qoymaq;

5) “Təşəhhüd” miqdarı oturmaq: axırıncı oturuşda “Ət-təhiyyatu” və “Əşhədü” oxuyacaq miqdarı oturmaq.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مُغْفِرَةً لِذَنبِي
 وَرَحْمَةً لِلنَّبِيِّ وَرَحْمَةً لِأَهْلِ الْمَسْجِدِ
 وَرَحْمَةً لِعَبْدِكَ الْمُصَالِحِينَ
 اشْهُدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهُدُ أَنَّ مُحَمَّداً
 عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ¹⁴

İslamın şərtləri

S: İslamın şərtləri neçədir?

C: İslamın şərtləri beşdir:

1) beş vaxt namaz qılmaq;

2) ramazan ayında tamamən oruc tutmaq;

3) əkindən hasil olan malın ondabirini, alış-verişdə və ...yaxud qalan qızıl, gümüş və sair malların hər ildə bir dəfə qırxdabirini zəkat vermek;

4) qüdrəti olan adam ömründə bir dəfə Həccə getmək;

5) kəlməyi-şəhadət gətirmək və mənasını bilmək.

S: Zəkat kimlərə verilir?

C: Zəkat əvvəldən səkkiz cür adama verilirdi, sonradan yeddi cür adama verilmək lazım gəldi.¹⁵

S: Əvvəldən verilib, indi verilməyən necə adamlardır?

C: Əvvəldən verilib, indi verilməyən adamlar o kafirlərdir ki, müsəlman olmağa meyillənmışlər.

S: Qalan yeddi cür adamlar hansılardır?

C: Qalan yeddi cür adamlardan birinci fəqir, ikinci miskin, üçüncü amil, dördüncü riqab, beşinci qarim, altıncısı ibnüssəbil, yedinci mücahid.

S: Fəqir kimdir?

C: Fəqir bir günlükdən ziyadə yeyəcəyi olmayıandır.

¹¹ Ətraflı bax: www.sorularlaislamiyet.com, “Kible yönünü bilmeyen kimse namazını nasıl kılmalıdır?” (<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/kible-yonunu-bilmeyen-kimse-namazini-nasil-kilmalidir>).

¹² Təxminən, 70 sm.-ə bərabər keçmiş uzunluq vahidi. Ətraflı bax: Mehmet Erkal, “Arşın”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 411–413 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arsin>)..

¹³ Günsəz zenitə qalxınca yaranan kölgə. Fiqhdə buna feyi-zəval deyilir. Ətraflı bax: Hamdi Döndüren, “Delilleriyle İslam İlmihali”, İstanbul, 1991, səh. 206–207 və 232–234 (<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/zeval-vakti>).

¹⁴ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Ət-təhiyyatu lillahi və-s-seləvatu və-teyyibat. Əssəlamu əleykə eyyuhən-nəbiyyü və rəhmətullahi və bərəkatuh. Əssəlamu əleyna və əla ibadillahis-salihin. Əşhədü ən la ilahə illəllah və əshədü ənnə Muhəmmədən əbdühü və rəsuluh”, “Salamlar, salavatlar və gözəlliliklər Allaha məxsusdur. Salam, Allahın rəhmət və bərəkəti olsun sənə, ey Peygəmbər! Salam olsun bizi və Allahın saleh qullarına! Şahidəm ki, Allahdan başqa tanrı yoxdur və şahidəm ki, Muhəmməd Onun qulu və peyğəmbəridir!”.

¹⁵ Ətraflı bax: Cengiz Kallek, “Müellefe-i kulub”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, c. 31, səh. 475–476 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellefe-i-kulub>)

S: Miskin kimdir?

C: Miskin birgünlük də yeyəcəyi olmayandır.

S: Amil kimdir?

C: Amil zəkatları toplamaq üçün çalışıb, başqa kəsb eləyə bilməyən adamdır.

S: Riqab kimdir?

C: Riqab bir quldur ki, ağası ona bir qədər pul versə, azadlıq verəcəyini vəd etmişdir, halbuki o qul o pulu tez bir zamanda qazanıb azad olmaqdan acizdir.

S: Qarim kimdir?

C: Qarim borcu əlində olan dövlətindən (sərvətindən, pulundan) ziyan olunan adamdır.

S: İbnüssəbil kimdir?

C: İbnüssəbil öz vətənidə dövlətli olub, qərib məmləkətdə pul, malı qurtaran adamdır.

S: Mücahid kimdir?

C: Mücahid dini – İslam uğrunda müharibəyə gedən zatdır.

S: Zəkatın fərzi neçədir?

C: Zəkatın fərzi birdir ki, o da niyyət edib verməkdir. Niyyət etmədən verilən şeyləri sonradan zəkat hesab etmək olmaz.

S: Orucun fərzləri neçədir?

C: Orucun fərzləri üçdür:

- 1) niyyət etmək;
- 2) orucun əvvəl və axır vaxtını bilmək;

3) sabahdan-axşama qədər yeməkdən, içməkdən və cimadan¹⁶ özünü saxlamaq.

S: Həccin fərzləri neçədir?

C: Həccin fərzləri üçdür:

- 1) ehamdır¹⁷ ki, niyyət edib

لَيْلَكَ اللَّهُمَّ لَيْلَكَ، لَيْلَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَيْلَكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ لَيْلَكَ¹⁸

demək.

2) Ərəfə gündündə¹⁹ Ərəfatda²⁰ olmaq;

3) Ərəfə günündən sonra Qurban günlərində Kəbəni təvaf etməkdir.

Salavati-şərifə

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَ سَلِّمْ كَمَا صَلَّيْتَ وَسَلَّمْتَ وَرَحْمَتْ وَرَحْمَتْ عَلَى ابْرَاهِيمَ وَ عَلَى آلِ ابْرَاهِيمَ انْكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ²¹

Qunut duası

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَ نَسْتَغْفِرُكَ وَ نَسْتَهْدِيْكَ وَ نُؤْمِنُ بِكَ وَ نَتُوْبُ إِلَيْكَ وَ نَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنَتَشْتَيْعُ عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ شَكْرُكَ وَلَا تَنْكِرُكَ اللَّهُمَّ ابْيَأْكَ نَعْدُدُ وَ لَكَ نُصَلِّيْ وَ نَسْجُدُ وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَ نَحْفُدُ نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَ نَحْسُنَى عَذَابَكَ إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلِحٌّ²²

¹⁶ Fiqhdə məşru/qanuni cinsi münasibətə cima deyilir. Ətraflı bax: Salim Öğüt, “Cima”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c. 8, səh. 2–3 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/cima>).

¹⁷ Başqa vaxt halal olan bəzi davranışların həcc və ya ümrədə haram qılınmasına eham deyilir. Ətraflı bax: Salim Öğüt, “İhram”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c. 21, səh. 539–542 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihram>).

¹⁸ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Ləbbeyk Allahummə ləbbeyk! Ləbbeykə la şərikə ləkə ləbbeyk! İnnəl-həmdə və nimətə ləkə vəl-mülk. La şərikə ləkə ləbbeyk!”, “Budur, hüzurundayam, Allahım! Sənin şərkin yoxdur! Həmd, nemət və hakimiyyət Sənə məxsusdur! Sənin şərkin yoxdur!” Bu cümləyə təlbiyə deyilir. Ətraflı bax: Salim Öğüt, “Telbiye”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 2011, c. 40, səh. 396–397 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye>).

¹⁹ Qurban bayramından öncəki gün ərəfə günü deyilir. Ətraflı bax: M.Özgü Aras, “Arefe”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 351–352 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arefe>).

²⁰ Məkkədən 21 km. şərqdə yerləşən, həcc əməllərindən olan vəqfənin həyata keçirildiyi ovalıq. Ətraflı bax: Abdullah A.Boks, “Arafat”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, c. 3, səh. 261–263 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arafat>) və Menderes Gürkan, “Vakfe”, TDV İsləm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, c. 42, səh. 463–465 (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vakfe>)

²¹ Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə səlli əla Muhəmmədin və əla ali Muhəmmədin və səllim! Kəma səlleytə və səlləmtə və rəhimtə və tərəhhəmtə əla İbrahimə və əla ali-İbrahim. İnnəkə həmidün məcid”, “Allahım, İbrahimə və İbrahimin ailəsinə salam-salavat göndərdiyin və rəhm etdiyin kimi, Muhəmmədə və Muhəmmədin ailəsinə də salam-salavat göndər! Əlbəttə, Sən tərifəlayıqsən, şanlısan!”.

²² Transliterasiyası və tərcüməsi: “Allahummə inna nəstəinükə və nəstəğfirukə və nəstəhdikə və numinu bikə və nə-tubu ileykə və nətəvəkkələ əleykə və nüsni əleykə-xeyrə külləh. Nəşkurukə vəla nəkfuruk. Allahummə iyyakə nəbudu və ləkə nüsəlli və nəscüdü və ileykə nəsa və nəhfid. Nərcu rəhmətəkə və nəxşa əzabək. İnnə əzabəkə bil-küffari mülhiq”, “Allahım, biz Səndən yardım, əfv və hidayət diləyir, Sənə iman gətirir, tövbə edir, güvənir və şükür edir, Səni xeyrlə öyür və inkar etmirik! Allahım, biz yalnız Sənə ibadət edir, namaz qılır, səcdə edir və can atır, rəhmətini umur, əzabından qorxub-çəkinirik. (Çünki bilirik ki) Sənin əzabın kafırları yaxalayandır!”.